

Oscilarea între iugo-nostalgie și recuperarea identității în romanele Dubravkăi Ugrešić

Margentina-Iasmina BOT
Universitatea de Vest din Timișoara
margentina.bot93@e-uvt.ro

Abstract: The Croatian writer Dubravka Ugrešić portrays in both her novels, *The Ministry of Pain* and *The Museum on Unconditional Surrender*, character prototypes who lose their identity once they experience life in exile. They struggle to recover the lost identity by going back into the past where they can find the memories which are related to their homeland. The exiles undergo a process which is being influenced by yugo-nostalgia, the longing for a territory which does not exist anymore, Yugoslavia, and by the events that they have to deal with in the present, because an outlaw is „în același timp aici și acolo, nici aici, nici acolo, prezent și absent, de două ori prezent și de două ori absent”¹. (Jankélévitch 1998: 253). The exiles are physically absent from their homeland, but mentally they are more present than ever, because their attention is focused upon reclaiming the space they have left behind. Regarding the connection between them and the adoptive country, we can say that the exiles are physically present, but mentally they are fervently looking for their lost identity and for that place called home, which seems to be farther and farther away with each day that passes by. Due to their need to get back at least a tiny part from their homeland, the exiles live in a “third space” (Rutherford 1990: 211). This concept refers to a hybrid dimension in which are combined elements from the spaces in which the characters have lived. Nostalgia is an essential theme that dominates both novels, *The Ministry of Pain* and *The Museum of Unconditional Surrender*, because it has got the role to illustrate two symbolic concepts: time of nostalgia and space of nostalgia. Leaving their homeland behind with the intention of saving in their memory a specific time and specific place, which are associated to Yugoslavia, marks the compromise which leads to yugo-nostalgia. As time goes by, the exiles realize that between them there is a connexion, because they try to build „imaginary homelands” (Rushdie 2008: 18), with the help of the memories from the period during which they have lived in Yugoslavia. In *The Ministry of Pain*, the characters build a mental homeland, which they perceive it as a tee that has the power to give them back at least a tiny part from the balance they lost when they abandoned Yugoslavia. Through the memories they manage to collect in the raffia bag which has got red, white and blue stripes, the same colours which could be found on the Yugoslavian flag, the exiles build a fragile imaginary homeland. In *The Museum of Unconditional Surrender*, we can easily perceive the writer’s interest for objects and photographs of specific moments which are related to their native country, that can establish the connection with the past, because of their endurance over time. Another specific theme that appears in both novels is the exiles’ identity, which becomes uncertain in the moment in which they get in contact with an unknown territory.

Keywords: *time, space, yugo-nostalgia, identity, exile.*

¹ Traducerea mea: “at the same time here and there, neither here, nor there, both present and absent, twice present and twice absent”.

În cadrul lucrării de față, atenția va fi centrată pe ilustrarea modului în care personajele din romanele scriitoarei Dubravka Ugrešić, *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*, dezvoltă o sensibilitate aparte față de iugo-nostalgie, prin intermediul tentativelor de recuperare a identității, pe tot parcursul periplului lor în exil. În cele două romane descoperim că personajele percep experiența exilului sub influența nostalgiei și a oscilării între Iugoslavia și Amsterdam, cu scopul de a-și redefini identitatea. Cei care se află în exil își trăiesc viața într-o permanentă luptă între detașarea față de trecut, ce e asociat cu patria natală, și acceptarea prezentului, care impune integrarea într-o țară necunoscută. Personajele ce se desprind de patria natală pierd controlul asupra propriei identități, iar din acest motiv viața în exil devine o călătorie al cărei scop este redescoperirea sinelui.

Destrămarea Iugoslaviei, patria natală a personajelor din romanele Dubravkăi Ugrešić, reliefează nevoia acestora de a recupera sau rememora orice amintire referitoare la spațiul originar, cu intenția de a idealiza trecutul. Premisa conform căreia trecutul nu mai reprezintă un punct de interes, deoarece exilații încep o nouă viață în patria adoptivă, nu e valabilă în cazul romanelor *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*. Practic, în urma separării de spațiul originar, exilații sunt reduși la un număr de persoane a căror identitate a fost în derivă pe parcursul acestui proces, deoarece au trecut prin aceeași traumă. Scopul lucrării de față este cel de a ilustra faptul că următoarele concepte, ce vor fi analizate, statutul de exilați, iugo-nostalgiea, tentativele de recuperare a identității, timpul și spațiul nostalgic, dezvăluie dificultatea de integrare și nevoia acută a exilaților de a se reîntoarce la origini, în patria natală.

Statutul de exilați

Personajele din *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* nu reușesc să accepte ideea că statutul lor s-a schimbat. Aceștia au devenit exilați într-un spațiu necunoscut din cetățeni ai țării în care s-au născut, într-o perioadă relativ scurtă de timp. Nostalgiea și melancolia sunt factorii ce influențează evoluția personajelor din ambele romane, care, din dorința de a-și recupera identitatea, adună amintiri într-o sacoșă de rafie ce devine un simbol al steagului Iugoslaviei, deoarece are dungi roșii, albe și albastre, sau colectează fotografii din perioada copilăriei într-o geantă de piele tăbăcită. Drept dovadă a faptului că nu poate asimila noul statut pe care l-a dobândit, Tanja, personajul central al romanului *Ministerul durerii*, răătăcește pe străzile din Amsterdam. Putem interpreta această situație drept o consecință a stării de melancolie de care e cuprinsă, din cauza îndepărtării de Iugoslavia. Ca o ironie a sorții, personajul ajunge să predea la Universitatea din Amsterdam limba și literatura țării din care a plecat, Iugoslavia. Practic, încearcă să conserve amintirea unei națiuni care, odată cu moartea lui Tito, se va dezintegra. Acolo îi întâlnește pe viitorii săi studenți, personajele pentru care Iugoslavia reprezintă un spațiu la care se raportează printr-o serie de stări și sentimente distincte, teamă, rușine, vinovăție, fie din pricina faptului că au experimentat trauma războiului, fie pentru că nu au avut nicio legătură cu această situație.

Statutul de exilați reprezintă principalul element care îi unește pe Tanja și studenții săi. Tocmai de aceea, profesoara decide să îi încurajeze pe fiecare în parte să relateze experiențele pe care le consideră reprezentative pentru perioada petrecută în patria natală. Pentru ca toate aceste destăinuiri să aibă loc, e necesar ca personajele să comunice într-o limbă pe care toți să o cunoască. Contrar așteptărilor, pentru Tanja și studenții săi e mult mai facil să se exprime într-o limbă care nu le aparține, întrucât cea maternă devine un amestec ininteligibil de cuvinte: „Deseori mi se părea că și limba mea devenise seacă și insipidă. Din când în când mă simțeam ca o începătoare la cursul de învățare a limbii croate pentru străini. Uneori, atunci când rosteam câte o frază rămâneam surprinsă de sunetele seci și reci ale acesteia. (...) S-a dovedit că studenții mei se exprimau mult mai ușor într-o limbă care nu era a lor, în engleză sau olandeză, deși nu le vorbeau foarte bine.” (Ugrešić 2010: 56-57). Ceea ce unește personajele romanelor *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* e faptul că provin dintr-o țară care a încetat să mai existe și sunt vorbitorii unei limbi care urmează să aibă aceeași soartă: „Trebuia să găsesc un punct comun. Simțeam frângerea lor lăuntrică, furia lor, protestul lor interior mut. Noi toți eram, într-un fel sau altul, înrobiți. Inventarul lucrurilor care ne-au fost confiscate era lung și cumplit. Ne-a fost confiscată țara în care ne-am născut și dreptul la o viață normală. Ne-a fost confiscată limba.” (Ugrešić 2010: 70).

Tanja și studenții săi sunt poziționați între cele două talere ale balanței. Primul dintre ele e centrat pe durerea resimțită de către o parte dintre personaje, deoarece au fost martori ai războiului, iar celălalt ilustrează nevoia exilaților de a se refugia în amintirile momentelor fericite, petrecute în Iugoslavia. Cu toate acestea, exilații reușesc în primul semestru de studiu, într-o perioadă scurtă de timp, să adune în sacoșa lor simbolică de rafie amintiri referitoare la aspectele pe care le-au considerat reprezentative pentru spațiul din care provin. De aceea, Tanja ascultă relatările studenților ei despre diverse rețete din bucătăria bosniacă, fragmente din literatura iugoslavă sau momente din viața de familie petrecute în patria care, la acel moment, nu mai exista.

Iugo-nostalgie

În cadrul romanelor *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*, nostalgia este prezentată drept o stare care influențează traseul personajelor ce trec prin experiența exilului și percepția lor asupra trecutului, prezentului și viitorului. Din cauza faptului că nu mai pot recupera universul pierdut, exilații recurg la terapia simbolică în care utilizează amintiri și obiecte din patria natală, proces ce dobândește un rol cathartic. Principalul lor scop este cel de a crea o replică a Iugoslaviei, care să le ofere sprijinul și protecția de care au nevoie. Încercările lor neconținute de a recupera patria natală reprezintă singurele soluții de a se reîntoarce măcar la nivel mental „în Paradisul pierdut” (Ungureanu 1995: 102).

Conceptul de iugo-nostalgie se referă la atașamentul față de Iugoslavia, o țară care a încetat să existe în momentul în care conducătorul Tito a fost înlăturat de la putere, iar țările componente ale acestui stat și-au redobândit autonomia. În ciuda evenimentelor care au avut loc, personajele se

încăpățânează cu orice preț să mențină la nivel mental imaginea Iugoslaviei, cu ajutorul amintirilor din perioada copilăriei pe care le asociază cu această țară. La început, singura dorință a Tanjei e să colecteze un număr cât mai mare de amintiri în sacoșa simbolică, astfel că orice intervenție a studenților ei pe acest subiect nu poate decât să îi stârnească entuziasmul. Cu toate acestea, amintirile celorlalți membri ai grupului și conversațiile lor legate de întâmplările cotidiene din Iugoslavia o neliniștesc pe Tanja și îi dau impresia că totul se va nărui: „Era un adevărat foc de artificii de citate din cotidianul iugoslav, fiecare citat se lega de un altul care-l anula pe cel precedent. La un moment dat mi s-a părut că sacoșa noastră de rafie cu dungi roșii, albe și albastre va plesni, și odată cu ea și fundația turnată la repezeală a muzeului nostru imaginar al cotidianului iugoslav.” (Ugrešić 2010: 106). Situația în care se află personajele stârnește compasiunea profesoarei, deoarece devine conștientă de faptul că iugo-nostalgia e tot ce le-a rămas, din moment ce opoziția față de sistemul opresiv nu a avut rezultatele așteptate. Și în cazul celui alt roman, *Muzeul capitulării necondiționate*, personajele sunt influențate de iugo-nostalgie, de aceea aleg să păstreze într-o geantă de piele tăbăcită toate obiectele ce le reamintesc de trecut, deoarece „refugiații se împart în două categorii: cei cu fotografii și cei fără fotografii” (Ugrešić 2005: 14).

Conexiunea dintre obiecte și amintiri ilustrează faptul că esența celor două dobândește o altă conotație. Altfel spus, obiectele își pierd materialitatea, de aceea sunt descrise sub o alură spectrală, în timp ce amintirile sunt încadrate în categoria simbolurilor materiale ale exilului. În *Muzeul capitulării necondiționate* e ilustrată o înșiruire de amintiri, mentale și materiale. Pe parcursul derulării acțiunii descoperim amintiri de tip material, precum jurnalele și fotografiile vechi cu diverși membri ai familiei, pe care naratoarea le păstrează cu sfințenie. Cealaltă categorie de amintiri, cele mentale, sunt reprezentate de rememorarea momentelor petrecute în patria natală. Titlul romanului face referire la numele unui muzeu care se afla în fostul Berlin de Est, însă a fost desființat în anul 1994. Acest spațiu reprezenta vocea trecutului care suscita imaginația exilaților și îi îndemna să spere că există posibilitatea unei reînțoarceri în locul de care s-au îndepărtat, ce va avea loc mai devreme sau mai târziu. Procedul prin care personajele din *Muzeul capitulării necondiționate* își rememorează și idealizează trecutul nu este unul cronologic, ci e influențat de sentimentele și emoțiile naratoarei. Dacă privim lucrurile din această perspectivă, putem afirma că aducerea în atenția cititorului a acelorași amintiri, gânduri, idei, personaje, simboluri, ne determină să ne gândim că „în funcție de «configurația» la care te oprești, cartea poate fi una despre exil, despre singurătate, despre prietenie, despre dragoste, despre fotografie, despre timp, despre memorie, despre autobiografie etc.” (Ugrešić 2005: 315). Pe parcursul romanului întâlnim mărturisiri referitoare la exil și felul în care o asemenea experiență și-a pus amprenta asupra evoluției personajelor, astfel că textul se transformă într-o călătorie în care refugiul în amintiri reprezintă singurul motiv pentru care viața în exil încă mai are rost.

Tentativele de recuperare a identității

Personajele din cele două romane sunt exilate într-o țară străină, pe care o percep drept un refugiu din calea războiului sau a regimului comunist. Tanja, aflată la momentul narațiunii în Amsterdam, încearcă să uite motivele ce au condus la îndepărtarea de țara natală, deoarece consecințele deciziei de a emigra din Iugoslavia îi provoacă durere. În cadrul ambelor romane, *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*, e manifestată nevoia de a redescoperi acel *acasă* pe care l-au pierdut. Din acest motiv, personajele se află mereu în căutarea unui loc pe care să îl poată considera al lor, astfel că ajung să trăiască într-un “the third space”² (Rutherford 1990: 211), termen utilizat de Homi Bhabha. Al treilea spațiu se referă la o dimensiune hibridizată în care sunt combinate elementele specifice spațiilor de care personajele sunt legate. Reîntoarcerea pentru o scurtă perioadă de timp în patria natală, fie mental, fie în mod fizic, ilustrează viziunea personajelor asupra exilului ce e perceput drept „o fascinație a descoperirii și împlinirii de sine în și prin diferitele așezări într-un *acasă* provizoriu” (Florian & Popescu 2006: 260). Odată cu emigrarea într-un spațiu de tranziție, personajele conturate de Dubravka Ugrešić dobândesc o identitate hibridă, devenind un amestec al influențelor din spațiul lor de origine, dar și din cel al exilului. Patria imaginară construită de profesoară și studenții săi dobândește șansa de a persista în timp, deoarece creatorii săi se opun cu îndârjire ideii de a-și renega trecutul și, implicit, patria. Cursurile pe care Tanja le predă în primul semestru de studiu devin din ce în ce mai captivante pentru studenți, astfel că discuțiile din facultate sunt continuate la cafea, unde pot conversa despre maniera în care fiecare percepe sau se raportează la noțiunile de identitate iugoslavă și iugo-nostalgie. Partea pozitivă a întregului proces e reprezentată de satisfacția pe care o generează reconfigurarea unei vieți care a încetat să mai existe. Schimbul de experiențe pe care studenții Tanjei îl realizează se dovedește a fi o soluție eficientă pentru rezolvarea problemei întâmpinate de fiecare exilat, neadaptarea la un spațiu străin.

Timpul și spațiul nostalgiei

Timpul nostalgiei este perceput sub două spectre, unul care îi ilustrează valența pozitivă, iar celălalt reflectă efectele negative pe care le are asupra personajelor. În exil, timpul nu mai este măsurat în secunde, minute sau ore, ci în intensitatea sentimentelor și senzațiilor, pe care personajele le experimentează când se gândesc la patria și la membrii familiei ce au rămas în urma lor, în Iugoslavia. În ciuda tuturor încercărilor pe care le-au făcut, exilații nu reușesc să dezvolte un atașament față de noul teritoriu în care ajung, deoarece sunt captivi în spațiul nostalgiei, un loc construit cu ajutorul amintirilor și obiectelor din perioada petrecută în Iugoslavia. Persoanele pe care le întâlnesc sau locurile pe care le explorează în noul teritoriu în care pătrund au rolul de a evidenția faptul că exilul devine o călătorie inițiativă pentru personajele din romanele *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*. Exilul reprezintă deopotrivă pierderea și regăsirea identității, tocmai de aceea personajele se străduiesc să se adapteze în spațiul în care au emigrat. În realitate, aceștia continuă să păstreze nealterată în minte imaginea teritoriului original, deoarece speră că într-o zi vor

² Traducerea mea: „al treilea spațiu”.

avea posibilitatea de a se întoarce. Patria natală a personajelor din cele două romane analizate în cadrul lucrării de față are un rol definitoriu în conturarea identității iugoslave. Părăsirea Iugoslaviei în mod voluntar sau involuntar, în funcție de situația care a condus la această decizie, destructurează conceptul de identitate la care se raportau personajele din *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate*.

Concluzii

În concluzie, putem afirma faptul că personajele din ambele romane analizate în cadrul acestei lucrări suferă de iugo-nostalgie, ce e percepută drept un remediu menit să diminueze dorul de casă și de ființele dragi lăsate în urmă. În căutarea identității, personajele din romanele *Ministerul durerii* și *Muzeul capitulării necondiționate* descoperă modalități diverse de a regăsi măcar o parte din ce au pierdut, în obiectele și amintirile ce le ajută să restabilească legătura cu Iugoslavia. Pe tot parcursul celor două romane, personajele oscilează între iugo-nostalgie și recuperarea identității, deoarece numai în acest mod pot găsi forța necesară să depășească obstacolele și barierele impuse de viața în exil.

BIBLIOGRAFIE

Corpus de texte:

- Ugrešić 2005: Dubravka Ugrešić, *Muzeul capitulării necondiționate*, traducere din limba croată de Octavia Nedelcu și postfață de Simona Popescu, București, Editura Niculescu.
Ugrešić 2010: Dubravka Ugrešić, *Ministerul durerii*, traducere din limba croată și note de Octavia Nedelcu, Iași, Editura Polirom.

Cărți, studii, articole:

- Florian & Popescu 2006: Mirela Florian și Ioana Popescu (coord.), *Între patrii: mărturii despre identitate și exil*, Iași, Editura Polirom.
Jankélévitch 1998: Vladimir Jankélévitch, *Ireversibilul și nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, postfață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic.
Rushdie 2008: Salman Rushdie, *Patrii imaginare, Eseuri și studii critice 1981-1991*, traducere de Silvia Chirilă, Iași, Editura Polirom.
Rutherford 1990: Jonathan Rutherford, "The third space. Interview with Homi Bhabha", în *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence and Wishart, p. 211, disponibil online: <https://pdfcoffee.com/the-third-space-interview-with-homi-bhabha-pdf-free.html>.

Dicționare și enciclopedii:

- Ungureanu 1995: Cornel Ungureanu, *La Vest de Eden. O introducere în literatura exilului, Volumul I*, Timișoara, Editura Amarcord.